

Emile Durkheim – Sociologija i filozofija

Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo,
Zagreb, 2012, 162 str., preveo Rade Kalanj

DAMIR ĐIRLIĆ

Možda se čini da Émilea Durkheima ne treba posebno predstavljati u časopisu studenata sociologije, ali ipak on nam nije sasvim poznat. Jedan od utemeljitelja znanstvene sociologije, prvi koji je fiksirao njezin osebujan predmet i dosljedno uveo iskustvo kao osnovu sociološke istraživačke metode, danas nije osobito čitan, osim u sklopu povijesnih pregledâ znanosti i uvodâ u određene discipline. Diskurzivno možda prevladana, njegova razmatranja otvorila su mnoga pitanja na koja se sociologija uvijek iznova vraća, u kojima se njezine postavke tijesno isprepliću s filozofskim problemima čijim se izlaganjem odlučuje o samim temeljima sociološke znanosti. Vođen tom mišlju, Durkheimov učenik, sociolog i filozof Célestin Bouglé, kompilirao je kratku knjižicu od četiri učiteljeva teksta bitna za određenje njegova odnosa prema pitanjima na razmeđu sociologije i filozofije, te je objavio 1924. Godine, sedam godina nakon učiteljeve smrti, pod naslovom “Sociologija i filozofija”. Ta četiri teksta, uz dva dodatna po prevoditeljevom izboru, gotovo devedeset godina nakon francuskog izvornika dobivamo i na hrvatskom jeziku u prijevodu profesora Rade Kalanja. Taj vremenski razmak svjedoči o nezastarjelosti tema koje ova knjižica obrađuje i pitanja koja otvara, a ponegdje, kako ćemo vidjeti, i o njihovoj možda sve većoj aktualnosti.

Predgovor je napisao priređivač Célestin Bouglé. On primjećuje kako društvene znanosti u usponu doprinose obnavljanju filozofije, što će se pokazati točnim. Ustrajni filozofski problemi odnosa “materije i duha, svijesti i prirode, razuma i osjetilnosti” (7) ne mogu se više ni postaviti, a kamoli biti riješeni bez njihove pomoći. Ali odnos nije jednosmjernan, filozofija je sociologiji također potrebna, barem utoliko što se kroz nju, kao opću teoriju znanja i znanosti, sociologija pozicionira prema ostalim znanostima, a sve načelne rasprave o mjestu sociologije, “razlikama znanstvenih metoda” i “hijerarhiji oblika bivstovanja”, po kojima je Durkheim poznat, zapravo su filozofskog karaktera. Bouglé brani i svojevrsni

dirkemovski “sociologizam” od materijalističkih, organicističkih i utilitarističkih prigovora, tvrdeći da se tu radi o nastojanju da se “posebne, objektivne i komparativne studije, kojima se posvećuju sociolozi, okruone nekom eksplikativnom teorijom ljudskog duha” (8–9). Naglašavanje spiritualističke nastrojenosti kao obrana od redukcionističkog materijalizma može se danas činiti deplasiranim, ali vidjet ćemo što sam Durkheim pod time misli i zašto se tu ne može govoriti o jednoj “predkritičkoj” metafizici, već prije o normativnom, humanističkom načelu koje upravlja cjelokupnim Durkheimovim istraživačkim naporom.

Prvi Durkheimov tekst filozofskom argumentacijom uspostavlja fundamentalnu distinkciju između kolektivnih i individualnih predodžaba. Tu se ključnim pokazuje problem analogije. Bez analogije morali bismo se odreći mnogih plodonosnih zaključaka, a po nekim teorijama i samog spoznavanja no nju se često zloupotrebljava. Durkheim je osobito oštar prema onome što bismo danas nazvali pogreškom kompozicije: što važi za dio, ne mora važiti i za cjelinu. Sociolozi kojima zamjera biologizam čine grešku kompozicije po kojoj se društvo, sastavljeno od biološkim zakonima podvrgnutih jedinki, samo pokorava prvenstveno biološkim zakonitostima. Istu grešku još češće čine predstavnici tzv. psihologizma u sociologiji jer se i individualni psihički i kolektivni život, tvrdi Durkheim, sastoje od predodžaba. Durkheim se također služi analogijom, ali ona kod njega ima funkciju pokazivanja odnosa između različitih tipova analize, a ne prijenosa istog tipa analize iz jedne sfere fenomena u drugu. Kao što psihički život individue potječe iz biološkog te ga nadilazi kao cjelina dijelove, na njega se odnoseći povratnim učincima, tako i društveni život izvire iz psihičkog života individua, ali ga i nadilazi jer nije fundiran u individuama već u njihovim odnosima. Na toj analogiji gradi on opravdanost postuliranja nezavisne sfere kolektivnih predodžaba kao društvenih činjenica koje čine autohtoni predmet sociologije. Tu se, “u izvjesnom smislu”, radi o neovisnosti predodžaba o materijalnom supstratu. Ovo “u izvjesnom smislu” otkriva nam da se ne radi ni o kakvom apsolutističkom spiritualizmu, već o jednostavnoj činjenici da psihički život povratno utječe na biološki, kao i društveni život na psihički život pojedinaca. Taj je utjecaj stvaran, a pomoću njega i sama spiritualnost kao posebna vrsta odnosa društvenog i individualnog postaje predmetom znanosti. Durkheimov je cilj razvoj “naturalističke” sociološke znanosti koja će poštovati specifičnost društvenih činjenica, ali bez gubljenja iz vida da se ipak radi o skupu

u domeni prirodnih činjenica koje se moraju objašnjavati prirodnim razlozima. Tu nalazimo pozitivizmom nadahnutu vezu sociologije s ostalim znanostima. S druge strane, zadatak je filozofije ponuditi vjerodostojan eksplanatorni model veze, kako biološkog i psihičkog, tako i psihičkog i društvenog, a ona to ne može bez pomoći posebnih pozitivnih znanosti.

U drugom tekstu radi se o problemima etike, preciznije o određenju moralne činjenice, dok se treći sastoji od odgovora na neke prigovore koje je Durkheim dobio na račun svog izlaganja o moralu. On ustraje na dvostrukom određenju moralnog čina, deontološkom, preko pojma dužnosti, i eudajmonističkom, preko poželjnosti moralnog čina. Deontološkim određenjem kritizira utilitarizam, dok je eudajmonizam korektiv same, načelno Kantove, deontološke pozicije. Gdje god postoji moralna činjenica, tvrdi Durkheim, mogu se naći obje koncepcije. Pojam svetog prema njemu se poklapa s oba određenja jer sveto označava ujedno nešto zabranjeno kao i nešto voljeno i poželjno, predmet straha i predmet ljubavi. Pojam svetog analogan je pojmu druge osobe s kojom uvijek balansiramo između odnosa zaziranja i želje. Iz ovoga se da zaključiti kako je moralni život teško razumjeti bez razumijevanja religioznog koji je njegovo najčistije ispunjenje, a također ni bez društva koje je kao kolektivni subjekt nositelj moralnih činjenica. Tu će Durkheim razviti niz analogija između Boga i društva po kojima je već dovoljno poznate o povezanosti s drugima posredstvom zajedničke više ili manje sakralno obilježene svrhe. O njoj on govori kao o svojevrsnom najvišem ispunjenju, pritom nedovoljno naglašavajući negativnu dimenziju mogućeg "otuđenja" pojedinca u dimenziji društvenog o kojoj će u to vrijeme pisati Simmel, a koja će kako stoljeće bude odmicalo postajati itekako aktualna. Društvo Durkheim ne određuje primarno kao skup pojedinaca, već kao "skup ideja, vjerovanja, svakovrsnih osjećaja koje realiziraju pojedinci", a na prvom se mjestu nalazi "moralni ideal" (69). Tu mu se već prigovorilo da ne razlikuje dovoljno pojmove društva i kulture, mada ustrajanje na kolektivno-predodžbenom karakteru društva počiva na dobrim razlozima, a vrijedi ga se podsjetiti i danas, u vrijeme kad čak i od znanstvenika možemo čuti neslavne izjave na tragu onoga da društvo ne postoji. Ipak, Durkheim je tu neumoljiv do te mjere da u odgovoru na jedan od prigovora postaje jasno da kolektivu nikada neće suprotstaviti pojedinca, već radije znanost kao specifičan način dospijevanja samog društva do više samosvijesti. Osim toga on ne smatra da se treba riješiti svetosti; to je naime nemoguće jer

je ona neodvojiva od društvenosti. Po njemu bi nju trebalo demistificirati i izraziti na laički način. Znanost bi, tvrdi on, uz nepristrano objašnjavanje moralnih činjenica onakvih kakve jesu, za najviši cilj trebala imati ustanovljenje prikladnog morala za vlastitu epohu. U svojoj naivnosti to je tipični ranopozitivistički ideal, iako ga možda ne bi trebalo olako proglasiti prevladanim jer se i danas događaju situacije u kojima znanost nesvjesno proizvodi normativne sudove, miješajući ih s deskriptivnima. Za dosljedno provođenje tog razlikovanja potrebna je filozofija.

Četvrti i iz izvornog izdanja posljednji tekst govori upravo o odnosu vrijednosnih i činjeničnih sudova. Za Durkheima su vrijednosti objektivne i osobit su tip činjenica. Vrijednosni sud, zaključit će, pridonosi nešto danosti umjesto da je samo opisuje. Sociologija u moći stvaranja vrijednosti “vidi prirodnu moć kojoj traži uzroke i uvjete, kako bi, ako je to moguće, ljudima pripomogla da uredi njegovo funkcioniranje” (*društva op. a.*) (106). Jedna bi teorija trebala objasniti sve vrste vrijednosti, ekonomsku s jedne, te moralne, religijske, estetske i spekulativne s druge strane. Ona se ne može bazirati na korisnosti jer se time ne objašnjava npr. fenomen luksuza, a vrijednosti ne treba tražiti ni u prosječnom društvenom tipu čija je moralna svijest osrednja. Treba objasniti društveni ideal, utjelovljenje vrijednosti i realni pokretač društva, i to u njegovom porijeklu te beskonačnom potencijalu za promjenljivost. Analiza dakle mora biti sinkronijska i dijakronijska istovremeno. Oba su tipa analize naturalistička jer ideal nije izvan prirode, on je realna društvena činjenica. Unatoč tome Durkheim ovdje govori o kvalitativnim razlikama života u različitim periodima, o stvaralačkim i manje stvaralačkim epohama s tendencijom prema beskonačnom napretku koji ipak nije ničim osiguran. Taj način govora u dijakronijskoj ravni analize nije tipično durkheimovski i podsjeća na njegove više povijesno-filozofijski i spekulativno orijentirane prethodnike. O jednomu od njih, Henriju de Saint-Simonu, bit će riječi u prvom tekstu dodatka hrvatskom izdanju naslovljenom “Utemeljenje pozitivizma”. Tu Durkheim izlaže zašto je za njega Saint-Simon originalniji mislilac od Augustea Comtea, kojeg se obično smatra utemeljiteljem sociologije, pokazujući kako ni sam Comte nije dovoljno priznao Saint-Simonov utjecaj. Ukratko, pozitivizam je, već za Saint-Simona, težnja za ujedinjenjem znanosti, “paradoksalno” ostvarivana kroz strateško zasnivanje novih znanosti, vođena racionalističkom vjerom u mogućnost potpune spoznaje stvarnosti s osobitim ciljem njezine promjene na bolje. Saint-Simon je preuzeo

na sebe ovaj posljednji aspekt, pa nije stigao dovršiti svoj znanstveni projekt “socijalne fiziologije”, posvetivši se politici i razvoju ideja socijalizma s kojima je i Durkheim simpatizirao.

U posljednjem tekstu, “Što bi trebala biti opća sociologija”, drugom kojeg je profesor Kalanj samoinicijativno uvrstio u ovaj izbor, sažimaju se Durkheimovi stavovi o naravi sociologije, a s tim ćemo i zaključiti ovaj prikaz. Radi se o pokušaju određenja statusa tzv. opće sociologije među ostalim znanostima. Pod općom sociologijom shvaća se jedinstvo svih njezinih posebnih disciplina, određena predmetna i metodološka osnova koja ih ujedinjuje. Durkheim tu postavlja valjano, danas gotovo samorazumljivo načelo da stvari treba promatrati odozdo, a ne iz neke povlaštene vrhovne perspektive, kritizirajući tako općost i apstraktnost megalomanskih konstrukcija svojih prethodnika, osobito Spencera i Comtea, ali u kontinuitetu s njima razvijajući tipično pozitivističku misao prema kojoj mora postojati osnova, najmanja jedinica onog društvenog, “prvotna činjenica iz koje su izvedene sve društvene pojave” (132), a koja je supstancija svih ostalih, izvedenih činjenica. Upravo istraživanje te činjenice postavlja Durkheim za predmet opće sociologije koja se može uspostaviti kao posebno polje istraživanja, između filozofije i posebnih socioloških znanosti. On tu razlikuje dva tipa pojava, od kojih jedne tvore sam društveni život i čine tzv. društvenu fiziologiju, a druge njegov supstrat i čine tzv. društvenu morfologiju. Kao najjednostavniju društveno-morfološku činjenicu postulira hipotetsko društvo sa samo jednim klanom, dok najjednostavniju društveno-fiziološku činjenicu nalazi u religiji, čijim će elementarnim oblicima posvetiti opširnu i mnogo poznatiju studiju. Kao što smo vidjeli, neke od ovdje izloženih ideja i danas su aktualne, dok nam se druge čine zastarjelima te imaju gotovo isključivo povijesno-idejnu važnost, ali bitno je da nam čak i one ukazuju na mogućnost postavljanja pitanja o osnovama znanosti kojom se bavimo.